

Тільки абоненти деяких операторів кабельного телебачення та Інтернет-ТВ (IPTV) можуть дивитись українське телебачення майже без обмежень.

Висновки:

Масова комунікація, масова інформація тотожні, однак вони не є ідентичними, але вони не можуть існувати один без одного. Крім того вони виконують однакові функції разом з психологічним впливом і базуються на одних принципах впливу.

Виходячи з негативних наслідків, які має Україна під час проведення гібридної війни є необхідність створення та реалізації комплексної моделі захисту людей як на війні, так і в побуті.

Список використаних джерел

1. Андреева Г. М. Социальная психология. – М.: Аспект Пресс, 2001.
2. Коваленко А.Б., Корнєв М.Н. Соціальна психологія: Підручник. 0 К., 2006. – С.139.
3. Философский словарь. — М.: Политиздат, 1972. — С. 229.
4. Современная западная социология: Словарь / Сост. Ю. Н. Давыдов, М. С. Ковалева, А. Ф. Филиппов. — М.: Политиздат, 1990. — С. 180.
5. Манаев О. Т. Методическое обеспечение комплексного социологического исследования эффективности функционирования республиканских СМИП // Проблемы эффективности средств массовой информации и пропаганды / Отв. ред. В. С. Коробейников. — Минск, 1981. — Ч. 1. — С. 124.
6. Jacobson H. Introduction // A mass communications dictionary. — N. Y., 1961.
7. Іванов В. Ф. Соціологія масової комунікації: Навч. посіб. — К.: Київ. ун-т, 2000.
8. Різун В. В. Теорія масової комунікації: підруч. для студ. галузі “журналістика та інформація” / В.В. Різун.— К.: Видавничий центр “Просвіта”, 2008.— 260 с.
9. Холод О. М. Комунікаційні технології: підручник / О. М. Холод – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 213 с.
10. Закон України «Про інформацію» <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>

Отримано 20.06.2014 р.

УДК 159.9.316.6

Заболотна В.О.[°]

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, кандидат філософських наук, доцент кафедри соціальної психології, (м.Київ)

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ В СУЧАСНОМУ КОНТЕКСТІ (ЗА ДОСЛІДЖЕННЯМИ Л.КОЛЬБЕРГА)

Стаття присвячена актуальній проблемі експериментального дослідження стадій розвитку моральної свідомості Л.Кольберга. Використання результатів таких досліджень закладають основу направленої діагностики і корекції нормативно-оціночного рівня свідомості дітей різного віку. Створюється можливість соціально-психологічної типізації і моделювання критеріїв, що відповідають оптимальним моральнісним характеристикам. Питання, що лежать у сфері індивідуально-масових виявів поведінки, стосунків, діяльності, орієнтованих на найвищі, універсальні вселюдські цінності (тобто моральна практика – моральність) є дуже актуальними у сьогоднішніх реаліях.

Ключові слова: моральність, цінності, соціально-психологічні особливості моральності, етичні принципи

Стаття посвячена актуальній проблемі експериментального дослідження стадій розвитку нравственного сознания Л.Кольберга. Использование результатов таких исследований закладывает основу направленной диагностики и коррекции нормативно-оценочного уровня сознания детей разного возраста. Создается возможность социально-психологической типизации и моделирования критериев, отвечающих оптимальным нравственным характеристикам. Вопросы, лежащие в сфере индивидуально-массовых проявлений поведения, отношений, деятельности, ориентированных на высокие, универсальные общечеловеческие ценности (т.е. нравственная практика - нравственность) являются очень актуальными в сегодняшних реалиях.

Ключевые слова: нравственность, ценности, социально-психологические особенности нравственности, этические принципы

The article is devoted to the problem of experimental investigation of the stages of moral consciousness conducted by L. Kohlberg. Results of such studies lay down the background of directed diagnostics and correction of normative evaluation of consciousness of children of all ages. It creates an opportunity for social and psychological classification and modeling of criteria that correspond with optimal moral characteristics. The issues founded in the field of individual expressions of mass behavior, relationships, activities focused on the highest universal values (i.e. moral practice – morality) are highly relevant in today's realities.

Keywords: ethics, values, social and psychological characteristics of morality, ethical principles

Здійснюючи вчинок, людина вступає в певні відносини з іншими людьми. Тим самим вона вступає в суспільні відносини, сукупність зв'язків і залежностей, які і називаються моральними відносинами. Пов'язаність норм у певні системи і допустимість їх плюралістичного співжиття у сучасному суспільстві породжує значну напругу у стосунках між людьми, збільшує можливість конфліктів. Саме це підтверджує **актуальність** дослідження даної проблематики. Кінцевою метою функціонування суспільства є формування людини як цілісної, всебічно розвиненої особистості. Цю роль виконує насамперед мораль. Якими б не були моральні відносини за змістом, - їх внутрішнім вістря є ставлення особистості до суспільства. Навіть стосунки між близькими людьми передбачають орієнтацію на суспільно-корисні цінності – вірність, відданість. Водночас, ставлення особистості до суспільного блага як вищої цінності обов'язково потребує не менш фундаментального ставлення суспільства до особистості як мети свого існування і розвитку. Не людина є засобом усіх суспільних перетворень, а суспільство є продуктом взаємодії людей, умовою саморозвитку і самореалізації людини.

Патриархальна мораль виступала посередником між людиною і державою; втрата такої її функції і відсутність проміжного морального регулювання, поява значного простору свободи поведінки, регулювання лише на рівні державної ідеології або загальнолюдських принципів призводить до соціально-психологічного парадоксу. Людина відчуває себе більш захищеною і вільною в жорсткій закритій системі з малим вибором занять і обмеженими можливостями соціального просування, ніж в умовах невизначеності, в рухливій відкритій системі з універсальними нормами, формально рівними для всіх. Ця ситуація призводить до масової "втечі від свободи" (Е.Фромм).

Співіснування різних морально-нормативних систем, розмаїття різних, часом протилежних моральних оцінок загострило проблему-віднаходження для кожної з них певного соціального простору, осмислення тих меж і функцій, які

об'єктивно існують і є важливими для суспільства у взаємодоповненні, а не у взаємовиключенні.

В дослідженнях Кольберга емпірично підтвердилась наявність послідовних стадій моральнісного розвитку як в онтогенезі, так і в філогенезі. Тим самим **метою нашого дослідження є** моделювання фактичного рівня морально-нормативного регулювання в межах певного суспільства, конкретної спільноти, групи на підставі критеріїв, що відповідають їх оптимальним моральнісним характеристикам.

Л.Кольберг обґрунтовує наявність шести стадій в розвитку моральної свідомості: дві - доконвенційні, дві - конвенційні, дві - постконвенційні. Висновок Л.Кольберга про універсальність послідовної зміни стадій моральнісної розвиненості дітей спирається на порівняльні дані, отримані при вивченні американських дітей, а також дітей, що живуть у Тайвані, невеличких селах Мексики та Туреччини.

Рівень I. Предконвенційний. На цьому рівні особистість оцінює добро і зло в категоріях моральних наслідків дій (покарання, заохочення) або фізичної влади того, хто проголошує моральні принципи.

Ступінь I. Орієнтація на покарання і слухняність. (В дослідженнях її представлено 39% моральнісних суджень десятилітніх дітей, 10% тринадцятилітніх і 10% шістнадцятилітніх). Перша ступінь цього рівня відповідає орієнтації на уникнення покарання і наступну слухняність по відношенню до більш сильного в якості критерія моральнісної оцінки. Моральний порядок можна визначити в категоріях сили і володіння, а також підкорення більш сильному. Не спостерігається ще намір вчинку. Дія являється доброю чи злою на фоні наслідків, що досить вагомо відчуються.

Ступінь II. Орієнтація інструментально-релятивна. В дослідженнях її представило: 29% суджень десятилітніх дітей, 20% суджень тринадцятилітніх, 12% суджень шістнадцятилітніх. Друга ступінь розвитку пов'язується з пошуком можливостей задоволення насамперед власних потреб, а опосередковано потреб інших людей (наївний гедонізм, споживацька мораль). Те, що є добрим, ототожнюється з тим, що приємно. Прагматично-інструменталіське відношення до інших втілюється у втіленні принципу взаємності, але розуміється він як дія "послуга за послугу", а не як обов'язок до "вдячності". Дія є правильною, якщо задовольняє інструментальним шляхом власні потреби. Дія по відношенню до інших людей інструментально мотивована як спосіб реалізації власних потреб. Відношення між людьми мають характер торгового обміну. Предконвенційний рівень – в принципі ще егоїстичніший, до моральний – досягається дітьми, що нормально розвиваються перед дев'ятим роком життя.

Рівень II. Конвенційний. На цьому рівні набуває особливої впливовості очікування певних суспільних груп (сім'ї, народу), а також складається підкорення існуючому суспільному порядку і визнаним авторитетам. Ціллю цього підкорення є уникнення неприємностей і загроз. Конвенційного рівня досягає більшість підростаючої молоді і дорослих людей.

Ступінь III. Орієнтація на схвалення оточуючими. В дослідженнях її представило: 22 суджень десятилітніх, 30% суджень тринадцятилітніх, 20% суджень шістнадцятилітніх. Третя ступінь моральнісного розвитку характеризується тим, що правильна і цінна поведінка має конформіський

повеління, такого який подобається іншим, очікується ними. Мотивом дії є в цьому випадку бажання набути і зберегти добру думку про себе оточуючого середовища. Звідси прийняття поглядів і оцінок загальноприйнятих, що відповідають думці більшості з ціллю набуття доброго ставлення інших. Гарним, хорошим є те, що відповідає думці, або зразкам поведінки, сприйнятими із оточення.

Ступінь IV. Орієнтація на закон і порядок. В дослідженні вона була представлена: 9% суджень десятилітніх, 23% суджень тринадцятилітніх, 26% шістнадцятилітніх. Ця ступінь втілює визнання певного рівня організації суспільства з утвердженими в ньому приписами і заборонами. Це стосується виконання обов'язків, предписаних законом і соціальною роллю, а також визнати авторитетів, існуючих в соціальних інститутах і групах. Ця ступінь конвенційної моральності не виражає сліпої слухняності, а являє собою прояв свідомого консерватизму. Визнання авторитетів і соціальних структур, що утримують суспільний порядок забезпечує узгодження спільне існування і широке розуміння суспільного добра.

Рівень III. Постконвенційний. Він характеризується прагненням до автономії принципів і моральних цінностей, що визнаються правильним незалежно від авторитетів і впливових осіб з їх очікуваннями. Особистість, що приймає моральнісне рішення, все менше орієнтується у своїх вчинках на вимоги ідентичності з групою, на приналежність до неї, а також не трактує групу як відносини.

Ступінь V. Орієнтація на виконання законів, або суспільного договору (легітимістська).

В дослідженнях представлено: 1% суджень 10%, 9% тринадцятилітніх, 28% шістнадцятилітніх. П'ятий ступінь моральнісного розвитку характеризується тим, що морально позитивні дії визначаються в категоріях загальних повноважень людини, що втілені в приписах і нормах, які є результатом добровільного суспільного договору в рамках даного суспільства.

Таким чином, джерелом цінності являється "суспільний договір", домінують легітимістські та утилітаристські принципи. Правильною поведінкою є така, котре рахується з загальними нормами, перевіреними і узгодженими з усім суспільством. Переконавання в певній цінності особистої думки супроводжується акцентуванням важливості правил, що визначають принципи досягнення розуміння і згоди в дискусійних питаннях.

На думку Л.Кольберга важливою передумовою моральнісного розвитку являються зміни в межах пізнавальних структур. При цьому зв'язок моральнісного та інтелектуального розвитку не абсолютизується, інтелектуальна зрілість розглядається як обов'язкова умова, хоча і не самодостатня для зрілості моральнісної. Він вважає стимулятором моральнісного розвитку участь в діяльності усіх типів суспільних груп. Кожний суспільний контакт дає знання про засоби і наслідки функціонування деяких правил. Спілкування з людьми, які мають певні переваги і авторитет, являється джерелом досвіду, на підставі якого в майбутньому людина зможе самостійно діяти.

Л.Кольберг визнає також те, що закони, за якими люди беруть участь у колективному житті, визначають їх ставлення до правил моралі. Це є причиною значних розбіжностей в моральнісних поглядах представників різних суспільних

груп. Існує залежність між наявністю свободи в діяльності певної суспільної групи і шансами її представників досягнути найвищої стадії, яка характеризується активним і творчим ставленням до правил моралі. Основою зарахування особистості до певної стадії слугує аналіз її моральнісних суджень. В дослідженні узагальнювались судження з приводу проблемних ситуацій, в яких виникав конфлікт між різними моральнісними принципами. Аналіз оцінок виконувався з точки зору таких критеріїв як способи обґрунтування необхідності бути слухняним та суджень про цінність людського життя. У відповідності до критеріїв відповіді дітей оцінювались за шестиступеневою шкалою. Таким чином було виявлено, що стадії ідуть одна за одною, і не існує можливості "перескочити" на іншу, не пройшовши попередню. Темпи розвитку дітей у моральнісному відношенні виявились різними. Існує можливість затримки особистості на певній стадії. В залежності від різних ситуацій, або навіть в одній і тій же ситуації існує певна варіативність, неоднозначність рівня моральнісних суджень. Але при цьому завжди можна виявити домінуючий рівень суджень.

Оптимального варіанту розвитку досягає лише певна частина дорослих людей. Чимало людей затримуються в своєму розвитку на середніх рівнях, а інколи відбувається регрес, перехід від вищої фази на більш низький ступінь. З різних причин може відбуватись призупинення розвитку. Найбільш значною перешкодою стає гіпертрофоване переважання в системі мотивації цілей, що спрямовані на різні прояви індивідуального або групового егоїзму.

Згідно з Л.Кольбергом, тільки третя частина молоді досягає ступеня автономної моральності, або постконвенційного рівня моральнісного розвитку. Не поодинокі випадки, коли моральна свідомість дорослої людини розвинена настільки слабо, що залишається практично на рівні свідомості малої дитини. Водночас треба приймати до уваги, що моральнісна досконалість, про яку іде мова в рамках динамічної схеми Л.Кольберга, являє собою досконалість в межах громадянської моралі і обслуговує її індивідуальні добродійності. До того ж існують інші концепції розвитку моральної свідомості, що конкурують з теорією Л.Кольберга. Так, К.Гілліган і Н.Ноддингс висувують такі цінності, які пов'язані з материнством, концентруються навколо турботи і відповідальності.

Таким чином емпіричні дослідження в галузі психології моралі приводять до висновків, які співпадають з теоретичними концепціями М.Шелера, Н.Гартмана про об'єктивну ієрархію цінностей людського буття та культурологічними дослідженнями вітчизняних філософсько-етичних концепцій.

Хабермас у розвиток концепції Кольберга виділяє в якості вищого етичного ідеалу сучасної епохи не норми, що установлюються в роздумах особистості, яка має автономну совість, а норми, які формуються шляхом конкретного взаєморозуміння між людьми, що беруть участь в комунікації в умовах «моральної і політичної свободи всіх членів гіпотетичного світового співтовариства».

Таким чином, людина як член різних спільнот може використовувати різну логіку моральнісних суджень, як доморальну (предконвенційний рівень), так і етичну (постконвенційний рівень). Найбільш відповідною логікою моралі, що є об'єктивно оптимальною для людини як для члена різних спільнот і груп, в тому числі і члена державної системи, є конвенційна її модель. Моральні норми як соціальні регулятори досягають своєї автономності і відносної самостійності

лише на другому ступені конвенційного рівня розвитку. Тому об'єктом соціально-психологічних досліджень можуть бути дві стадії конвенційного моральнісного розвитку. Здатність людини регулювати свою поведінку, виходячи з конвенційних можливостей моральної свідомості являється оптимальним варіантом її інтегруючої, об'єднуючої суспільної функції.

Розрізнення групових норм і соціальних як більш загальних, що створюють вищий рівень соціальних регуляторів і не породжуються в безпосередній практиці групової діяльності, є важливою основою для виділення специфічних, особливих соціально-психологічних характеристик, які властиві різним стадіям "моральної аномії" як деструктивного процесу, низхідного руху від конвенційного рівня до предконвенційного.

Розвиток другої конвенційної стадії «закону і порядку» є типовим в умовах стабільного суспільно-державного і правового порядку. За таких умов відношення взаємності прав і обов'язків опосередковані соціальною системою, системою поділу праці і розуміються у співвідношенні з державою. Інтеріоризація обов'язків перед суспільством в якості моральної цінності можлива за умови певної авторитетності органів державного управління. Тому за рівнем їх авторитетності можна визначати і рівень морально-нормативного ставлення членів соціуму до своїх суспільних обов'язків. Втрата нормативно-регулюючих можливостей тієї логіки моральної свідомості, яка втілена в категорії «обов'язок», на особистісно-психологічному рівні означає її знецінення, на соціально-психологічному рівні - втрату колективістської орієнтації свідомості, що призводить до зростання конфліктності, ворожнечі, протистояння в суспільстві, асоціальної поведінки.

В сучасному суспільстві аномія із «патологічного» явища з точки зору традиційного суспільства перетворюється в певних межах на «нормальне» в суспільстві постіндустріальному. Тому механізм дії соціальних норм як факторів, що обумовлюють форму, мотивацію, спрямованість, оцінку поведінки члена певної групи, вивчається спеціальним розділом соціальної психології - груповою динамікою. Значний внесок зробили роботи по інституційним нормам Ф.Оллпорта, механізмам дії соціальних норм М.Шерифа, вивчення впливу «груп членства» і «референтних груп» на прийняття норм, установок і думок членами цих груп, яке проводилось Т.Ньюкомом. З початку 60-х років практично всі дослідження по груповій динаміці і груповій взаємодії включають аналіз дії соціальних норм.

В емпіричних дослідженнях неодноразово доведено, що людина оволодіває нормами в ході соціалізації, орієнтуючись на «значущих інших», приймає саме їх норми. Ці «значущі інші» являються «типovими» представниками групи, до якої вона належить, або бажає належати, а саме – «референтної групи». Практично немає таких сфер психічної діяльності та особистісного світу людини, на які не впливало б її членство у певній групі; групові норми впливають на більшість перцептивних і поведінкових реакцій людини.

В докапіталістичні часи конвенційна мораль також була властива військовій еліті, правлячим прошаркам (політична, економічна еліта). Широке розповсюдження вона набирає в умовах промислового розвитку з його юридичною рівністю перед законом, економічною, політичною, духовною свободою людини як громадянина. Паралельно залишається впливовою традиційна природна моральність, але простір її дії суттєво зменшується при

переході до індустріального суспільства. Для постіндустріального суспільства характерно дотримання конвенційної моралі як ведучого, основного за розповсюдженістю і впливовістю компонента моральнісної культури. Разом з тим збільшується можливість творчої самореалізації в міжособистісних стосунках, яка призводить до сплесків масового псевдоноваторства (сексуальна революція, контркультура, тощо). Така ситуація в кінці ХХ ст. та початку ХХІ ст., в умовах переходу до інформаційного суспільства, породжує напружене дискусійне протистояння між неоліберальною культурною позицією з її основною духовною орієнтацією на особисту свободу і творчість і неоконсервативною, що спрямована на підтримання адаптаційних, конформістських, традиційних підвалин життя.

Масова моральна свідомість є досить специфічним соціально-психологічним феноменом. В ній відбивається той рівень спільнотності, яка породжена загальними реальними обставинами повсякденного життя; це присутність буденності, пересічних бажань і потреб. Культурний еталон морального судження приходить начебто ззовні, але пройшовши через однаковий внутрішній фільтр, одні судження і відповідні їм образи стають надзвичайно популярними, інші - тануть, мов химери, або кам'яніють, втрачаючи зв'язок з живим подихом безпосереднього буття людини.

Зважаючи на суттєву охоронну функцію масової моральної свідомості по відношенню до конвенційної моралі, здатність до збереження і відтворення позитивної установки по відношенню до вимог суспільної моралі, які відповідають потребам життя, саме в царині масової моральної свідомості можливі й найглибші падіння, які знаменують початок катастроф і потрясінь, а також початок відродження моральнісних засад життя, якщо етнос або нація знаходить сили для породження зі своїх надр особистостей пасіонарного типу (людей обов'язку і відповідальності).

Специфіка масової моральної аномії полягає в тому, що її виникнення обумовлено кризовими явищами на всіх рівнях суспільної організації (економічної, політичної, соціальної, культурної і т.д.) так звана системна криза.

Локальні форми наростання аномії в деяких процесах соціального функціонування та окремих типових формах культурного самоствердження не ведуть до руйнації масової поведінки на підставі простих норм моральності та зберігають якнайбільш типове моральне оцінювання у формі категоричного розведення добра і зла та недопустимості їх змішування.

Етичну культурну поведінку не можна вважати суто ірраціональною, вона частково нераціональна лише у сфері засобів, якими користуються у сфері прийняття рішень. Водночас, моральна поведінка може бути і глибоко раціональною. Більш того, певний раціональний вибір може ставати культурним артефактом, але для цього потрібний значний час. Так, досить раціональний вибір демократії в пострадянських країнах засвідчив відсутність багатьох етичних регуляторів поведінки, які б могли гарантувати успіх на цьому шляху. Ф.Фукуяма звертає увагу на важливість для сучасних суспільних наук дослідження не тільки індивідуальних підприємницьких доброчинностей, а й соціальних, що створюють умови для спонтанної соціалізованості і новації в сфері організації. Саме в суспільстві з високим рівнем солідарності процвітають згуртовані колективи (сім'я, школа, робота), які і створюють умови для їх подальшого розвитку. Етичні системи створюють моральну спільність людей, сприяють формуванню довіри,

яка виходить далеко за межі приватного життя. Довіра є, на думку М.Вебера, принциповим фактором господарчого життя і виникла в історії не як результат раціонального вибору, а як результат релігійної навички. Ф.Фукуяма відносить універсальні цінності до соціального капіталу і робить наголос на тому, що вони є дуже важливими для економічного процвітання, бо ринок сам по собі не є тією школою соціалізованості, яка необхідна Україні, щоб вибратись із бідності.

В сучасному динамічному багатоманітному світі соціальна співпраця, солідарність, міжнародне співробітництво можливе за умови наявності у управлінської еліти зворотного зв'язку з масовими груповими цінностями орієнтаціями. Адже максимум прозорість і відкритість, діалогічності, публічності, плюралізму існують на ґрунті певних переваг, уподобань, установок в сфері колективного ціннісно-символічного універсуму. На нашу думку, високий евристичний потенціал для дослідження реальних духовно-моральних цінностей, якими послуговується певна спільнота є в понятті "поле соціальних уявлень", що розроблялось видатним французьким дослідником Р.Московічі та його послідовниками.

Повернення в соціальну психологію поняття "уявлення" відбулось в працях С.Московічі, який відтворив дюркгеймовську традицію, продовжив і розвинув її. Він підкреслював, що соціальна психологія для того, щоб бути соціальною дисципліною, повинна вивчати реальні суспільні відносини, і такою галуззю реальності він вважав соціальні уявлення, символічно назвавши одну із праць "Наступ ери уявлень", надаючи уявленням статус предмета соціальної психології.

Висновки:

- Таким чином, людина як член різних спільнот може використовувати різну логіку моральнісних суджень, як доморальну (предконвенційний рівень), так і етичну (постконвенційний рівень).
- Можливість творчої самореалізації в міжособистісних стосунках в кінці ХХ ст. та початку ХХІ ст. породжує напружене дискусійне протистояння між неоліберальною культурною позицією з її основною духовною орієнтацією на особисту свободу і творчість і неоконсервативною, що спрямована на підтримання адаптаційних, конформістських, традиційних підвалин життя.

Список використаних джерел

1. Lawrence Kohlberg The development of children's orientations toward a moral order, Vita Humana, 1963, N 6, pp. 11-35.
2. Kurtines, William M., and Jacob L. Gewirtz. 1991. Handbook of Moral Behavior and Development. Volume 1: Theory. Hillsdale
3. Kohlberg, Lawrence. 1984. Essays on Moral Development: Vol. 2. The Psychology of Moral Development. San Francisco: Harper & Row.
4. Moscovici, S. On social representation. In: Forgas, J. P. (ed.) Social Cognition: Perspectives on everyday life. London: Academic Press, 1981
5. Гиллиган К. Иным голосом: психологическая теория и развитие женщины//Этическая мысль: Научн.-публист. чтения. 1991/Общ. ред. А.А.Гусейнова. – М: Республика, 1992, с.352-371

Отримано 20.06.2014 р.